

Nemes András

A zsúfoltság másik oldala

A nagy fogvatartotti létszám hatásai a felügyeletre¹

Témaválasztásomat az indokolja, hogy egyetemi tanulmányaim folytán lehetőségem nyílt több büntetés-végrehajtási intézet megtekintésére, és ennek során szembesültem a külső szemlélő számára sokszor megdöbbentő körülményekkel, ami egyes börtönökben uralkodik. Ráadásul szerencsém volt az egyik újonnan, PPP (public-private partnership, vagyis magántőke bevonásával megvalósult) konstrukcióban épült börtönbe is ellátogatni, és így alkalom adódott az összehasonlításra, hogy milyen volna a közel ideális helyzet, illetve ehhez képest milyen az általánosan érvényesülő valóság. Korábbi, szakemberekkel folytatott beszélgetéseim során is többször felmerült a zsúfoltság problémája, ezért úgy döntöttem, utánajárok, hogy mi a valós helyzet, és miképpen vélekednek erről egyes szakértők, valamint a büntetés-végrehajtásban dolgozók.

Ezért 2013 februárjában kutatást végeztem a kérdéskörben. A téma szerteágazósága miatt szűkítenem kellett a vizsgált kört, hogy a tapasztaltakat minél alaposabban feldolgozhassam. Ezért csak a felnőtt, férfi, elítélt fogvatartottakkal foglalkoztam, mivel ez a legáltalánosabb csoport, ráadásul a letöltőházakban töltenek el huzamosabb időt a fogvatartottak, így ott a jelenségeket megfelelően lehet vizsgálni. Tettem mindezt azzal együtt, hogy tudom, jellemzően az előzetesházak a zsúfoltabbak, mégis az ottani helyzet a sok egyéb körülmény miatt nagyon összetett, és így kevésbé jól áttekinthető.

A probléma feldolgozásában részben a szakirodalom volt a segítségemre, részben pedig a dolgozathoz általam készített félig strukturált tematikus mélyinterjúkat használtam fel. Összesen 17 interjúra került sor. Ezek folyamán meglátogattam két büntetés-végrehajtási intézetet, ahol öt, illetve hat dolgozóval beszélgettem. Ezek között volt egy-egy pszichológus, egy-egy fő a fogvatartási ügyekért felelős osztályról, egy-egy fő a biztonsági területről, egy-egy fő az egészségügyért felelős osztályról, valamint egy, illetve két nevelő. Interjút készítettem továbbá a BVOP két magas rangú tisztjével, két, a büntetés-végrehajtás világát jól ismerő szakemberrel, egy büntetés-végrehajtási ügyésszel és egy civil szervezet büntetés-végrehajtással is foglalkozó dolgozójával. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani mindnyájuknak az együttműködésért.

Az interjúk kezdetén bemutatam magamat és kutatásom célját. Biztosítottam továbbá interjúalanyaimat, hogy az elhangzottakat a legteljesebb mértékben bizalmasan és anonim módon kezelem, az általuk elmondottakat visszakövethetetlenül fogom felhasználni. Erre azért volt szükség, mivel a kutatási téma viszony-

¹ A cikk „A zsúfoltság hatása a magyar fogvatartottak körülményeire” című tanulmány alapján készült, ami a 2013. évi, a legfőbb ügyész által Kozma Sándor emlékére meghirdetett tudományos pályázaton, büntetőjogi témakörben, joghallgatói tagozaton harmadik díjban részesült. A dolgozat konzulense: dr. Inzelt Éva, az ELTE ÁJK Kriminológiai Tanszékének egyetemi tanársegéde.

lagosan kényes mivolta és a büntetés-végrehajtás szigorúan hierarchikus rendje mellett így próbáltam biztosítani, hogy minél őszintébb véleményeket kapjak. Emiatt, ha ezekre a kutatási eredményekre utalok, itt is anonim módon teszem majd azt.

Rögtön a legelején tisztázni kell két fogalmat, illetve azok eltérését. Nem szabad tudniillik a zsúfoltság és a túltelítettség fogalmát összekevernünk. Túltelítettségéről akkor beszélhetünk, ha az intézetben több fogvatartott kerül elhelyezésre, mint ahány férőhellyel az intézet rendelkezik. A probléma csak az, hogy ez esetben nem objektív mérőszámról van szó, mivel a férőhelyeket, az ennek alapjául szolgáló négyzetméter-adatokat a nemzeti kormányzati szervek határozzák meg.² Ez az adat inkább azt mutatja meg számunkra, hogy az adott társadalom a hivatalosan bűnözőnek nyilvánított emberek elhelyezésére mekkora teret szán.

Az itt elmondottakhoz képest a zsúfoltság részben más, már az építészeti adottságoktól is függő probléma. Előfordulhat, hogy egy intézetben, bár a megszabott férőhelyeknél több fogvatartott kerül elhelyezésre, mégis gond és kényelmetlenség, a fogvatartási körülmények jelentős romlása nélkül megoldható az elhelyezés – például még 100%-os telítettség fölött is elhelyezhetők egyszemélyes, illetve kis létszámú zárkákban a fogvatartottak. Ezzel szemben elképzelhető olyan helyzet is, amikor egy intézetben annak ellenére van zsúfoltság, hogy nem töltik ki teljesen a megszabott férőhelyeket. Zsúfolt lehet egy zárka akkor is, ha a megfelelő légköbméter ugyan rendelkezésre áll, de közben a fogvatartottak – tegyük fel – háromemeletes ágyakon alszanak. Ugyanúgy zsúfoltságnak minősül az, ha sok, nagy létszámú zárka van egy folyosószakaszon egymás mellett, mivel ilyenkor az érintett körletrész válik zsúfolttá. Ebből következően nem elégséges meghatározni a zárkák méretét, az egy főre jutó légköbmétert, mert ezt betartva is lehet zsúfoltan elhelyezni a fogvatartottakat. Egy büntetés-végrehajtási dolgozó fogalmazta meg: zsúfoltság és zsúfoltság (pontosabban túltelítettség és túltelítettség) közt nagy különbség lehet. Nem mindegy, hogy egy kis zárka zsúfolt, vagy pedig egy nagy létszámot befogadni képes. Nagyobb térben elviselhetőbb a sok emberrel való összezártság, még ha számszerűen kevesebb négyzetméter is jut egy-egy fogvatartottra. Egy kis zárkában szinte összenyomja az embert a szűk tér.

A kutatás során számos aspektusát vizsgáltam a zsúfoltság problémájának. A fogvatartotti élet minden lényeges területével kapcsolatban megkérdeztem interjúalanyaimat. Így szó esett annak hatásáról a fegyelemi helyzetre, az elkülönítésre, a higiéniaira, az egészségügyre, a fogvatartottak pszichikai állapotára, a reszocializációra, a foglalkoztatásra, a kapcsolattartásra és a vallásgyakorlásra. Azt találtam, hogy majdnem minden területen komoly deficit okoz a büntetés-végrehajtásban tapasztalható nagy fogvatartotti létszám. Itt most azért emelem ki a felügyeletre (vagyis a fogvatartottakkal napi szinten közvetlenül érintkező büntetés-végrehajtási dolgozókra, így a felügyelőkre és a nevelőkre) gyakorolt hatásokat, mert nem szabad elfelejtkezni arról, hogy minden éremnek két oldala van, és a dolgozói oldal ritkán képezi tudományos vizsgálat tárgyát. Erről a

² Fliegauf Gergely: A börtönlázadás – okok, befolyásoló tényezők, prevenciósi stratégiák. 2. rész. *Börtönügyi Szemle*, 2007. 2. sz. 43. p.

témáról azért nélkülözhetetlen beszélni, mert a személyzet problémái kihatnak a fogvatartottak mindennapjaira is, hiszen az intézmény jellegéből adódóan maximálisan függenek tőlük és kiszolgáltatottak nekik.

Az Európai börtönsszabályok³ is felhívja a figyelmet arra, hogy „a büntetés-végrehajtás személyi állománya fontos közfeladatot teljesít és utánpótlásának, képzésének és munkafeltételeinek lehetővé kell tenni számukra, hogy a fogvatartottakkal magas színvonalon foglalkozzanak”. (8. pont) Kiemeli továbbá, hogy „a személyi állomány feladatai sokkal többet jelentenek pusztán az őrfeladatoknál, és a személyi állománynak figyelembe kell vennie azt, hogy a pozitív foglalkoztatási és segítőprogram révén meg kell könnyítenie a fogvatartottak társadalomba való beilleszkedését büntetésük letöltése után” (72.3. pont). A feladatok mellé illő bérezés is dukál. Vagy, ahogy az Európai börtönsszabályok deklarálja: „a munkabéreknek olyannak kell lenniük, hogy az állomány alkalmas tagjait vonzzák, és megtartsák. A rendfenntartó szolgálat keretében végzett munka megerőltető jellegének tükröződnie kell a szociális juttatások és az alkalmazási feltételek kialakításánál.” (79. pont)

A fent leírtakhoz képest hazánkban az állomány létszáma egyértelműen hogy kívánivalókat maga után. A Magyar Helsinki Bizottság büntetés-végrehajtási intézetekben tett látogatásai alkalmával készült jelentéseiben majd mindig felhívja a figyelmet arra, hogy a személyzet ideális aránya a fogvatartottakhoz képest 1:2 lenne, amit ritkán tud teljesíteni a hazai rendszer. Márpedig a büntetés-végrehajtási munka speciális, így átlagosnál nagyobb stressz hat a dolgozókra, különösen a fogvatartottakkal közvetlenül kapcsolatba kerülő állományra. Ezt fokozzák a munkavégzés feltételeinek hiányosságai. A letöltőházakban kicsivel könnyebb a személyzet helyzete, mert nem kell az előzetes letartóztatottak kezelésével járó többletfeladatokkal (előállítások, speciális kapcsolattartási szabályok betartása satöbbi) megküzdeniük. Az intézettől is függ a stressz mértéke, elsősorban a telítettségi szintek miatt, mivel a zsúfoltság erősen növeli azt. Feszültségforrásként említhetők még az állomány számára az esetlegesen felmerülő megélhetési gondok is.⁴

Az itt vázoltakból kifolyólag igen mostoha helyzetet festenek le szakemberek. Mivel a büntetőpolitika rendre nem vette figyelembe a börtönügy reális adottságait és lehetőségeit, ráadásul a jelentkező problémákért a szervezetet hibáztatta, a börtönügy „saját erejére, leleményességére, fokozott éberségére utaltatott”.⁵ A személyzet áldozatos, emberfeletti munkájából adódóan hazánkban – egyes nyugati államokkal ellentétben – nem került sor nagy port kavaró rendkívüli eseményekre, ez azonban azt is eredményezte, hogy nem irányult kiemelt figyelem a büntetés-végrehajtás helyzetére. A nehéz körülmények azonban nem múlnak el nyomtalanul. „A hazai börtönállapotok kíméletlen malmi az itt dolgozók nagy részéből nem a szakma hőroszait, hanem alulfinanszírozott, az állandó stresszben kiegészített, kiábrándult, kifulladás, a szakmától idő előtt messze menekülő pá-

³ Európai Tanács által 2006-ban elfogadott Európai börtönsszabályok [Rec (2006) 2]

⁴ Lőrincz József: *Büntetőpolitika és börtönügy*. Budapest, 2009, Rejtjel Kiadó, 186. p.

⁵ Lőrincz József: i. m. 9. p.

riákat örölt.”⁶ Ez pedig igen rossz hatással volt, van a fogvatartottakra is. A túlszűfolttság miatt még inkább előtérbe kerül a biztonság, ami a személyi állomány és a fogvatartottak közötti elidegenedést, bizalmatlanságot erősíti, paternalista, uralmi viszonyokhoz vezet. Részben a fent említett okokból az elítéltekkel közvetlen kapcsolatban levő személyi állomány erős fluktuációja tapasztalható, ami felkészítetlenséget okoz, és az elítélt-emberképpel kapcsolatos pozitív hagyományokhoz való kötődést gyengíti.⁷ Ezt támasztja alá a magas fluktuációs ráta is, ami korábbi években akár a 20%-ot is meghaladta. Az, hogy ez a mutató az utóbbi időben 10% alá csökkent, feltehetőleg részben annak köszönhető, hogy a gazdasági válság miatt tapasztalható munkanélküliségből adódóan a szervezetből kilépő dolgozóknak kevés lehetőségük lenne máshol elhelyezkedni.

Interjúalanyaimnak feltettem a kérdést, hogy *milyen hatással van a zsűfolttság a felügyeletre*. Megkérdeztem továbbá, hogy *milyen kihívások elé állítja a felügyeletet a zsűfolttság*. Az egyik szakértő a problémák gyökerét abban látta, hogy a túltelítettség ellenére a személyi állomány létszáma a hivatalosan megállapított befogadóképességhez viszonyított ideális szint szerint van meghatározva. Ez pedig determinálja a dolgozók túlterheltségét. Ennek hatására az emberséges, jó szándékú felügyelők is kénytelenek elzárkózni a fogvatartotti igények elől, különben teljesíthetetlen mennyiségű kérés zúdul rájuk. Így a szigor lesz az egyetlen megoldás a helyzet kezelésére. Ezen felül a hatalmas tömeggel nem lehet magas színvonalú munkát végezni, ami állandó kudarcélményhez vezet. Egy másik szakértő úgy fogalmazott, hogy nagyon megnőtt a munkaterhelés, amit az újabb és újabb követelmények, a szaporodó fogvatartotti jogok csak még tovább növelnek. A sok tennivaló hanyagabb munkavégzéshez vezet, ami pedig sok fegyelmi ügyet eredményez.

A büntetés-végrehajtási dolgozók elmondták, hogy nagyon sok a munka a nagyszámú fogvatartottal, így egyszerre sokféle kell(ene) figyelni. A felügyelőknek a nap egyes időszakai rendkívüli stresszel járnak, már csak azért is, mert sokszor hatalmas létszámú fogvatartottal vannak egyedül a körleten. Márpedig egyedül sok emberrel betartatni a házirendet, elérni náluk valamit nagyon nehéz, gyors reagálást igényel. Számukra szinte minden hétköznapi feladatot, napirendi pontot sokkal terhesebbé tesz a zsűfolttság: a mozgatást, fürdetést, sétát, motorzást, zárkaellenőrzést. Az ilyen feladatok több figyelmet igényelnek, „többet kell gondolkozni”. Nagyon kell tudni, hogy ha egy felügyelő intézkedni kezd, azzal mit akar elérni, és hova akar eljutni. Végig kell gondolni jó előre minden lépést. Találkoztam azért olyan véleménnyel is, hogy el lehet így is végezni mindent. Egyikük elmondta, hogy mivel elégtelen a technikai felszereltség, rengeteget kell talpon lenni, gyalogolni a szolgálat ideje alatt. A stresszt, mint komoly problémát, többen is említették, volt, aki a szolgálatot tizenkét órás állandó készenlétként írta le. Ebből adódóan a felügyelő ideges, kiabál, türelmetlenebb. Nagy a kiégés veszélye. A nevelőknek pedig temérdek adminisztrációs feladata van, ezért alig jut idő az érdemi nevelői munkára, a zsűfolttság ellehetetleníti a személyes törődést,

⁶ Lőrincz József: i. m. 9. p.

⁷ Lőrincz József: i. m. 175. p.

ami csökkenti a sikeres reszocializáció esélyét. Volt olyan meglátás, hogy nehéz ennyi eltérő emberrel (más-más szellemi képesség, tulajdonság, lelki alkat stb.) bántani. Ebből adódóan rugalmasabbnak kell lenniük. Egyikük véleménye szerint a nagy megterhelés hosszútávon a dolgozóknál személyiségtorzulást eredményez. „Keményedés”, az érzékenység elvesztése tapasztalható. Volt, aki szerint a bajtársiasságra is rossz hatással van a túlterheltség, mivel a személyi állomány tagjai egymás problémáira kevésbé fogékonyak. Olyan kijelentést is hallottam, hogy nincs a bérezés és a zsúfoltság arányban. Többen mondták, hogy otthon is problémákhoz vezethet, ha „hazaviszik” a benti feszültséget. Legtöbbjük szerint a zsúfoltság növeli a munkával járó veszélyt is, azzal együtt, hogy nem jellemző a felügyelet elleni támadás, legfeljebb a verbális agresszió. Mindez pedig rontja az állomány hangulatát.

Az egyik megkérdezett szakértő szerint is nagyjából a fent ismertetett negatív hatások érik a felügyeletet a zsúfoltság következtében. Szerinte viszont a veszélyt nem növeli meg különösebben, mivel a rabok „tudják, hogy ő [az adott felügyelő] nyitja ki nekik az ajtót”, illetve mert egyre több körlet van bekamerázva. Viszont ha a felügyelő provokál, megaláz, akkor az életét veszélyezteti. Ez nem közvetlenül az intézetben jelentkezik, mivel a fogvatartottak általában az ilyen sérelmek miatt a leszámolásokat kint intéztetik el, a rokonok, hozzátartozók révén. Problémaként említette még, hogy az állományon belül is feszültségeket szül a helyzet, mert egymás helyettesítése, a másik hibájának kijavítása az egyébként is óriási megterhelés mellett komoly ellentéteket kelt. Élezettebb a konfliktus a tisztai állománnyal is, és ha még valamilyen plusz feladattal bízzák meg az amúgy is túlterhelt körletfelügyelőt, az ellenérzést vált ki, holott a nevelői feladat is legalább olyan megterhelő tud lenni, csak más szempontból. Volt olyan szakértő, aki úgy tapasztalta, a zsúfoltság fő hatása, hogy az állományt nem könnyű a nagy terhelésre felkészíteni. Régen pár hetes képzés elégséges volt, míg ma 14 hét a minimum. A felügyelet így is türelmetlen, kiabál, durvábban kommunikál a növekvő számú fogvatartottal. Egy másik szakértő ebben látja a veszély növekedését, ugyanis az agresszív fellépés agresszív válaszhoz vezethet, azzal együtt, hogy ez a legtöbbször nem megy túl a verbalitáson. Szintén az egyik megkérdezett szakértő fogalmazta meg, hogy a veszélyt az újonnan megjelenő és folyamatosan terjedő szervezett bűnözői hálózatokban is látja. Kiemelte továbbá a szállítási, mozgatási feladatok elnehezülését. Több szakértő pedig egyhangúan hiányolta a pszichológusi segítséget a dolgozók részére.

Feltettem még azt a kérdést is, hogy *milyen hatással van a zsúfoltság a biztonságra*. Ezt azért tárgyalom itt, mivel a biztonság fenntartása elsősorban a felügyelet dolga, és az ő munkájukat nehezíti meg, ha ezen a téren probléma adódik. Az egyik szakértő szerint a zsúfoltság erre van a „legdurvább” hatással. Itt is elmondta, hogy alig lehet ellenőrizni, mi történik a zárkán belül, és ez nagyon sok, a biztonságot sértő cselekményre ad lehetőséget. Nehezíti a zsúfoltság a külön figyelmet igénylő fogvatartottak (például a védett tanúk, a nagy nyilvánosságot kapott ügyek résztvevői) elhelyezését, figyelését is. Egy másik szakértő álláspontja szerint azért nem okoz problémát a biztonságot, mivel az az elsődlegesen szem előtt

tartott szempont. Így a zsúfoltság legfeljebb többletmunkát ró ezen a téren is a felügyeltre, de hiányosságok nem tapasztalhatók.

A kérdésre válaszolva a büntetés-végrehajtási dolgozók elmondták, hogy a szökések, szökési kísérletek számára nincs nagy hatással a probléma, inkább a fogvatartottak egymás közti konfliktusainak a kezelése nehezíti meg a felügyelet dolgát. Mindezzel együtt bonyolítja szállításkor, mozgatáskor a megfelelő biztosítást. Egyesek (több szakértő is ide tartozik) szerint sokat romlik az ellenőrzések minősége amiatt, hogy nagy számban kell végrehajtani, illetve hogy egyszerre sokfelé kell figyelni. Volt, aki biztonsági kockázatként értékelte, hogy a fogvatartottakat nincs idő megismerni, ezért nagyobb a valószínűsége, hogy nem a megfelelő ember kerül az egyes biztonsági kategóriákba, munkahelyekre. Problémaként említették, hogy a zárak beláthatósága is csökkent, mivel például nehéz úgy elhelyezni a száradni kiterített törülközőket, hogy ne akadályozzák az ellenőrzést. Találkoztam olyan félelemmel is, hogy egy esetlegesen kialakuló rendkívüli esemény futótűzként terjedhet végig a túlzásúfolt intézeten, illetve hogy könnyebben össze lehet fogni az esemény hatására foganatosított intézkedés ellen. Egyikük véleménye szerint jellemző a gengesedés speciális formája, a megyék közti rivalizálás, amit a zsúfoltság csak súlyosbít. Továbbá azt is elmondta egy dolgozó, hogy nagyon megnehezítheti a zsúfoltság valamilyen katasztrófahelyzetben annak kezelését, a mentést, gondoljunk itt például a tűz esetén történő kiűrésre. Hallottam olyan véleményt is, hogy a zsúfoltság összes problémája lecsapódik biztonsági téren is, így ez az egyik legérzékenyebb terület. Azért olyan is akadt, aki szerint a megfelelő kezelés mellett nincs hatása a zsúfoltságnak a biztonságra. Más szakértő is említette a gengesedés problémáját, azzal, hogy nálunk ezek nem állandó jellegűek, inkább alkalmi érdekközösségek szülte problémákról van szó. Volt olyan szakértő is, aki szerint a túlterhelt felügyelet indokolatlanul gyakran nyúl a kényszerítő eszközökhöz a feszültség miatt.

Úgy vélem, hogy amikor valaki problémákat vet fel, nem lehet hiteles, ha nem tesz megoldási javaslatokat. Mert kritizálni mindig könnyű, de az igazi feladat a megtalált problémát orvosolni. Most a szakirodalom és az interjúk alapján megpróbálok sorra venni néhány lehetséges intézkedést, amelyek mérsékelhetik a zsúfoltságot és annak hatásait.

Magától értetődő, hogy új intézetek építésével, a dolgozói létszám bővítésével elérhető, hogy csökkenjen a túltelítettség. A 2014–2016. terjedő időszakban öszszességében 3 539 férőhely megteremtését és a személyi állomány 1 242 fős bővítését helyezték kilátásba, közel 30 milliárd forint kiadási többlet árán. Már a 2014. évi beruházások előkészítésére is mintegy 1 milliárd forintot biztosított a Kormány a büntetés-végrehajtás részére. Férőhelybővítés várható a Szombathelyi Országos Bv. Intézethez kapcsolódóan, Szirmabesenyőn, a fiatalkorúak intézetének közelében, valamint az Északkelet-magyarországi Régióban. Ezen felül a jelenleg üzemelő intézetekben is átalakítások, a használaton kívül helyezett épületrészek ismételt üzembe helyezése várható.⁸ Azonban meg kell jegyezni, hogy a

⁸ Varga Valéria: Gazdasági kihívások az új bv. kódex vonatkozásában. Börtönügyi Szemle, 2013. 4. sz. 23–25. p.

férőhelybővítéssel – pontosabban a szabadságvesztés-büntetések alkalmazásával – kapcsolatban erős ellenérzéseket fogalmazott meg a szakemberek egy jelentős hányada. Az Európa Tanács miniszteri bizottságának R (99) 22 számú ajánlása a börtönök túlzásfoltóságáról és a börtönnépesség megnövekedéséről (továbbiakban: Ajánlás) a következőket írja: „A börtönépületek kibővítését kivételes eszköznek kell tekinteni, mivel ez általában nem kínál tartós megoldást a túlzásfoltóságra.” (2. pont) A CPT álláspontja szerint „további férőhelyek biztosítása önmagában nem kínál tartós megoldást. A túltöltöttség féken tartásához vezető legjárhatóbb út – a börtönbe küldött személyek létszámának korlátozása vagy modulálása”.⁹ Ez abból következik, hogy a szabadságvesztést végső alternatívának (ultima ratió) tekintjük. Az Ajánlás rögtön az 1. pontjában deklarálja – és ezzel külön kihangsúlyozza –, hogy „a szabadságvesztést legvégső esetben alkalmazandó szankciónak vagy eszköznek kell tekinteni, és csak akkor szabad alkalmazni, ha a bűncselekmény súlyossága bármely más szankció alkalmazását egyértelműen elégtelenné tenné”.

A mégis kiszabott szabadságvesztések tartamát olyan mértékig kellene csökkenteni, amennyire csak lehetséges. A minél hosszabb szabadságvesztések nem jelentenek nagyobb biztonságot a lakosság számára. Ezt a közvéleményben is tudatosítani kell.¹⁰ Beccaria óta tudjuk, hogy a súlyos büntetési tételek nem rettentik el a potenciális elkövetőt, ha nem társulnak a lebukás veszélyével. Viszont eredményes felderítéssel már enyhe büntetések mellett is csökkenteni lehet az elkövetett bűncselekmények mennyiségét.¹¹ A szabadságvesztés hatékonysága több szempontból is vitatható. Egyfelől viszonylag kevés bűncselekményt előz meg mérlegelés, az előnyök és a várható szankció összevetése. Ráadásul a bűnelkövetők pszichológiai profilját vizsgálva sokuknál mutatható ki a mának élő, következményekkel nem törődő személyiség. Másfelől rétegspecifikus a szabadságvesztés hatása. Egy konzolidált környezetben élő személy teljes életét tönkretelheti, családját szétzilálhatja, karrierjét, derékba törheti, míg egy önmagában is deprivált személy kisebb megrázkódtatást szenved azzal, hogy börtönben kell eltöltenie egy rövidebb időszakot, ahol adott esetben még jobb materiális körülmények közé is kerül, mint otthon vagy az utcán.¹² Ezekre is figyelemmel javasolja az Ajánlás 14. pontja, hogy „mindent meg kell tenni a hosszú időtartamú büntetésekkel járó ítéletek számának csökkentéséért, amelyek nagymértékben megterhelik a börtönrendszert, és közösségi szankciókkal és intézkedésekkel kell helyettesíteni a szabadságvesztést kiszabó ítéleteket”. Ilyennek minősíti a végrehajtás felfüggesztését bizonyos feltételek mellett, a próbára bocsátás önálló szankcióként történő alkalmazását, a szoros felügyelet alá vonást, a közérdekű munkavégzést, a kezelés elrendelését, a mediációs, illetve kárpótlási eljárást, a mozgásszabadság

⁹ Jelentés a magyar kormány számára a CPT magyarországi látogatásáról, 2009. március 24-től április 2-ig. Strasbourg, 2010.

¹⁰ Nagy Ferenc: Adatok és gondolatok a börtönnépesség alakulásáról. *Belügyi Szemle*, 2002. 2–3. sz. 81. p.

¹¹ Kerecsi Klára: Láthatatlan elkövetők és kézzelfogható börtönök, avagy kell-e Magyarországnak börtönépítési program? *Esély*, 2000. 5. sz. 45. p.

¹² Kertész Imre: Miért túlzásfoltak a börtönök? *Belügyi Szemle*, 2002. 2–3. sz. 89. p.

korlátozását kényszerlakhely kijelölésével, vagy az elektronikus megfigyelés révén. Szorgalmazza továbbá ezen eszközök kombinált alkalmazását. Hazánkban is létezik az ilyen jellegű intézmények kiterjesztésére vonatkozó szándék. A CPT 2010-es jelentésére adott válaszában a kormányzat kifejtette, hogy jogszabály-módosítási javaslat került felterjesztésre „az ún. elektronikus őrizettel kapcsolatban, melynek bevezetése révén – egyfajta alternatív büntetesként – kiváltható lenne az enyhébb bűncselekményeket elkövetők letöltendő szabadságvesztés büntetése”.¹³

A másik módszer, hogy akárhány szabadságvesztés-büntetésre kerül is sor, meg kell akadályozni az intézetek túlszűfoaltságának kialakulását. Az Ajánlás szerint „a börtönök túlzott zsűfoaltságának elkerülése érdekében meg kell szabni az egyes büntetés-végrehajtási intézmények befogadóképességének határait”. Ezt az egyes európai országokban működő „várólistás” rendszer bevezetésével lehetne elérni, ami lényegében a kevésbé veszélyes bűnelkövetők esetében lehetővé teszi, hogy ne fogadják be az illetőt addig a bv. intézetbe, addig ne kezdjék meg ítélete letöltését, amíg meg nem üresedik egy férőhely. Volt olyan szakértő, aki nyugati mintára ennek a bevezetését szorgalmazta.

Ha valaki már bekerült a büntetés-végrehajtásba, törekedni kell, hogy onnan minél előbb kikerüljön. Az Ajánlás 9. pontja a félszabadságot, a nyitott rezsimit, az eltávoztást vagy az intézményen kívüli elhelyezést javasolja, tekintettel arra is, hogy az hozzájárul a „fogvatartottak kezeléséhez és visszailleszkedéséhez, családi és egyéb közösségi kapcsolatainak fenntartásához és a büntetés-végrehajtási intézeteken belüli feszültségek csökkentéséhez”. A feltételes szabadlábra helyezést kiemelten javasolja az Ajánlás, mint az egyik leghatékonyabb konstruktív intézkedést, amely nem csupán csökkenti a börtönpopulációt, de segíti az elkövető visszailleszkedését a társadalomba.

Ha már kialakult a zsűfoaltság, akkor annak orvoslását a büntetés-végrehajtáson belül kell megoldani. Így az Ajánlás javasolja, hogy „azokban az országokban, amelyekben a börtönök kapacitása mindent számításba véve még elégséges, de a helyi szükségletnek már alig felel meg, törekedniük kell a börtönkapacitások ésszerűbb kihasználására.” Mivel hazánkban már bőven túl vagyunk az elégséges kapacitáson, a férőhelyek ésszerűbb kihasználásának igen nagy a jelentősége; a büntetés-végrehajtás telítettségkiegyenlítő rendszert működtet, vagyis a fogvatartottak elosztását, átcsoportosítását központilag koordinálja a bv. intézetek egyenletesebb leterhelése érdekében. A program 2011-ben már valamennyi bv. szervre kiterjedt, és annak hatására valamennyi bv. intézet telítettsége közelebb került az országos átlaghoz.¹⁴ A rendszerrel kapcsolatban több kérdést is feltettem interjúalanyaimnak. A válaszokat összefoglalva inkább annak nem megfelelő, diszfunkcionális működését, illetve elégtelenségét lehetett leszűrni. A zsűfoaltság tartós kezelésére egyik szakértő sem tartotta alkalmasnak a telítettségkiegyenlítő rendszert.

A zsűfoaltság következményeinek enyhítését szolgálhatja végül még az is, ha a fogvatartottakat a bv. intézetek között „rotálják”, azaz a zsűfoolt intézetben

¹³ A magyar kormány és igazságügyi hatóságok válasza a CPT küldöttségének 2009. március 24-től április 2-ig Magyarországon tett látogatásáról készített jelentésére.

¹⁴ Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyv 2011. Budapest, 2012, BVOP. 20. p.

hosszabb ideje elhelyezett elítélteket áthelyezik a létszámviszonyok tekintetében kedvezőbb adottságú bv. intézetekbe.¹⁵ A többi, intézeten belül alkalmazható módszerről az egyes hatásoknál már szó esett. Így fontos a foglalkoztatás, a válásgyakorlás, a nevelési és terápiás tevékenységek lehető legszélesebb körű biztosítása.

Természetesen interjúalanyaimnak is feltettem a kérdést, hogy *milyen megoldásokat tudnának elképzelni a zsúfoltság csökkentésére, megoldására, kezelésére*. Azokat a javaslatokat, amiket többen is megemlítettek, a következő táblázatban foglaltam össze.

Megoldási javaslatok a zsúfoltság csökkentésére

Javasolt megoldás	Büntetés-végrehajtási dolgozók	Szakértők	Összesen
Börtönépítés, a meglévő intézetek bővítése	9	2	11
Igazságszolgáltatási reform (enyhébb ítélkezési gyakorlat)	2	5	7
A létező alternatív büntetések gyakoribb alkalmazása, újak bevezetése	5	4	9
Elektronikus felügyelet mint büntetési forma bevezetése (alternatív módszer, de kiemelve említették többen is)	1	3	4
A szabályozás enyhítése	2	4	6
Több zárkán kívüli tevékenység szervezése	1	2	3
A személyi állomány létszámának növelése	1	1	2
Civilek bevonása	1	1	2
A visszaesés csökkentése	1	2	3

A büntetés-végrehajtási dolgozók alternatív büntetésként a közérdekű munka és a pénzbüntetés gyakoribb alkalmazását és a házi őrizetet javasolták. A táblázatban felsoroltakon kívül egy dolgozó javasolta még a biztonsági felszerelés javítását mint a zsúfoltság kezelésének egyik elősegítőjét. Az ítélkezési gyakorlattal kapcsolatban elmondták, hogy szükséges lenne az ítéleteket személyre szabottabbá tenni, gyakorolni az egyéniesítést, és tényleg csak a legvégső esetben alkalmaz-

¹⁵ Pacsek József: Zsúfoltság és magány - A fogvatartottak elhelyezésének időszerű kérdései. *Börtönügyi Szemle*. 2011. 4. sz. 9. p.

ni a szabadságvesztést. Sőt, egyikük azt is vitatta, hogy az elítélt személyiségét kevésbé ismerő, vele csak néhány tárgyalási napon találkozó bíróság szabja meg a letöltési fokozatot, ahelyett, hogy az öt sokkal jobban ismerő bv. határozhatná meg azt. Szerinte ez büntetés-végrehajtási szakmai kérdés, aminek eldöntését rájuk kellene bízni. A büntetőjogi szabályozás enyhítéséről a legtöbb válaszadónak a tényleges életfogytiglani szabadságvesztések számának csökkentése – mivel az tartósan és a különleges igények miatt kiemelkedően leterheli a bv. rendszerét, és már ma látszik, hogy a speciálisan kialakított férőhelyek hamarosan elfogynak –, illetve az elzárás visszaszorítása jutott az eszébe. Olyan aggodalommal is találkoztam, hogy a közvélemény nem fogadná jól a fogvatartottak körülményeinek javítását, a rájuk költött plusz adóforintokat.

A egyik szakértő felvetette az amnesztia lehetőségét, de egyben rámutatott, hogy azt a társadalom aligha fogadná el. A feltételes szabadság és a hasonló megoldások pedig – álláspontja szerint – rengeteg adminisztrációs többletterhet jelentenek az ezzel foglalkozó ügyintéző állománynak. Az elektronikus felügyelettel kapcsolatban problémaként jelezte, hogy nehéz az elhatárolása a házi őrizettől, és így alkalmazása hatásköri kérdéseket vet föl a rendőrség és a büntetés-végrehajtás között, valamint hogy drága. Az eltávozások felügyeletére pedig azért nem lenne szerencsés használni, mert annak az intézménynek pont az a lényege, hogy a bizalmon alapul. Javasolta még a gurítható, mozgatható rácsok szélesebb körű felhasználását, hogy a zsúfoltság okozta elkülönítési problémák jobban kezelhetőek legyenek. Tágabb körben alkalmazandó megoldásként javasolta még a társadalmi problémák kezelését is (mint például az etnikai szegregáció felszámolása az oktatásban, az esélyegyenlőség megteremtése, a társadalmi kohézió növelése), vagyis a prevenciót. Volt olyan szakértő, aki nem látott jelentős esélyt arra, hogy a fogvatartotti létszám a közeljövőben csökkenni fog, látva a büntetőpolitika jelen tendenciáit, illetve nem tartotta megvalósíthatónak, hogy annyi börtönt tudnának építeni, mint amennyivel nő a börtönnépeség.

Megkérdeztem végül, hogy interjúalanyaim mit gondolnak, *milyen lenne az ideális helyzet, milyen méretű zárákkal, milyen elhelyezéssel, infrastruktúrával képzelnek el a „tökéletes” börtönt.* A büntetés-végrehajtási dolgozók véleménye a következőképpen alakult. Szinte mindenki elmondta, hogy a tisztán egyéni elhelyezés nem volna ideális. Van szükséglet a nagyobb zárákban történő társas elhelyezésre, természetesen a mainál nagyobb alapterületen. Egyes fogvatartottak amúgy is jobban igénylik a több férőhelyes zárákban történő elhelyezést, mint például a szexuális bűnelkövetők, illetve a kis térben szorongó fogvatartottak. Vannak továbbá olyan fogvatartotti csoportok, mint a szuicid hajlamúak, akiknek egyedül történő elhelyezése kifejezetten nem szerencsés. A nagy zárákat volt, aki abszolút nem tartotta jó megoldásnak, mivel az sok konfliktust szül. De egy másik dolgozó az egyéni elszállásolást sem gondolta ideálisnak, mondván: „az ember alapvetően társas lény”. A nagyobb létszámú elhelyezésre igényt tartó fogvatartotti csoportot az egyik dolgozó részben a cigány származásúakkal azonosította, mivel az ő kultúrájuk, életmódjuk jobban igazodik ehhez a formához. Ezen felül az infrastruktúra javítását, közösségi terek kialakítását, az egyéni és a csoportfoglalko-

zások lebonyolítására alkalmas helyiségek létesítését tartották fontosnak. A WC elkülönítése is szerepelt ideális megoldásként. Volt, aki a személyi állomány körülményeinek javítását is fontos teendőként vetette fel. Viszont ketten már azzal is megelégednének, ha a mai férőhely-követelményeket be lehetne tartani.

A legtöbb megkérdezett szakértő a két PPP-börtönt tekintette mintának. Akárcsak a dolgozók, fontosnak tartották a tér növelését. Egy-, kétfős zárkakat képzeltek el, de úgy, hogy akinek igénye van, az kérheti a társas elhelyezést. Volt olyan szakértő, aki ezeken felül fontosnak tartotta sok segítő, szociális munkás, pszichológus alkalmazását. A javítóintézeteket hozta fel pozitív példának. Én magam is hajlok arra, hogy a legszerencsésebb az egy-két férőhelyes, lehetőség szerint nyitott rezsimű fogvatartotti elhelyezés. Ha közös terek, viszonylag szabad mozgás mellett lehetőség van a személyes tér kialakítására is, az nagyon sok problémát, konfliktust megold, és nagyban megkönnyíti a reszocializációs munkát.

Összefoglalva láthatjuk, hogy a zsúfoltság vizsgálata kapcsán nagyon kevés pozitívumot lehet elmondani a felügyelet, a büntetés végrehajtási személyzet helyzetéről. A zsúfoltság, vagy ha másik oldalról nézzük, az állomány alacsony létszáma roppantul megerhelő munkakörülményeket teremt a büntetés-végrehajtási dolgozók számára. Sok a konfliktus minden területen: a fogvatartottakkal, az állományon belül és kívül. Hosszú távon a megerőltető szolgálat pedig rányomja bélyegét a személyzet hangulatára, egészségére és személyiségére, befolyásolja a családi életet. Bár a veszély hazánkban közvetlenül kevésbé van jelen, ritka a felügyelet elleni komoly támadás, nem lehet azt állítani, hogy ezen a téren nincsenek a zsúfoltságnak negatív hatásai. A biztonság területén sem ideális a helyzet. Részben a fent elmondottakból kifolyólag ezen a téren is deficitek jelentkeznek, azzal együtt, hogy elsődleges szempontként a biztonság fenntartására komoly erőforrások kerülnek mozgósításra.

Viszont a megoldásokkal kapcsolatban számomra az derült ki, hogy a szakmában rengeteg ötlet és kezdeményezés van a problémák intézeti szintű kezelésére. Egyet kell értsek a megkérdezettek azon véleményével, hogy a fő változást az igazságügyi, igazságszolgáltatási rendszer reformjával lehetne elérni. Egy ország büntetés-végrehajtási rendszere nem alakítható ki úgy, hogy ilyen mértékben növekvő fogvatartotti állományt tudjon kezelni, illetve ez olyan költségvetési terheket jelent, amit csak egy hatalmas gazdasági potenciállal rendelkező, prosperáló állam engedhet meg magának. Az olyan intézkedések, mint a telítettségki-egyenlítő rendszer működtetése (azon felül, hogy a megkérdezettek egy jó része kételkedett rendeltetés szerinti üzemelésében) nem jelent hosszú távú megoldást. Helyette több, akár létező alternatíva hangsúlyosabb alkalmazása, illetve más országokból ellesett minták bevezetése jelenthetne megoldást.

A fent elmondottak miatt nem tud igazán jelentősen javítani a helyzeten az új büntetés-végrehajtási kódex sem. A 2013. évi CCXL. törvény a büntetések, intézkedések, egyes kényszerintézkedések, és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról értelemszerűen csak kezelni tudja a zsúfoltságot, enyhíteni a hatásokat, hiszen a fogvatartottak létszámára nincs, vagy csak alig van hatással. Azok az intézmények, amik a tervezetben ilyen szempontból komolyabb reményeket kel-

tettek, sajnos jórészt kimaradtak az elfogadott változatból. Így az elektronikus távfelügyelet szélesebb körű, a reintegrációs őrizetben történő bevezetésére nem került sor. Mindazonáltal néhány változás érdekes lehet a témánk szempontjából. A Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet felállítása (amely a tervek szerint csak 2016. január 1-jétől kerül felállításra) annyiban válthat ki pozitív hatást, hogy az ottani elemzés alapján a fogvatartottakat a ténylegesen szükséges rezsimű intézetekben lehet majd elhelyezni, ami lehetővé teszi az egyes intézetek profiltisztítását. Így könnyebben lehet szigorúbb és enyhébb biztonsági fokozatú intézeteket kialakítani, ami bizonyos fogvatartotti csoportok szabadabb életviteléhez vezethet, ez pedig elviselhetőbbé teheti a zsúfoltságot. Komoly pozitívum lehet az elektronikus kapcsolattartási formák bevezetése, mivel ez a fogvatartottak reintegrációját segíti elő. Ugyanígy üdvözlendő a látogató intézeten kívüli fogadásának „normál” kapcsolattartási formává tétele, ami hozzájárulhat a benti feszültségek csökkentéséhez. Negatívumként értékelhetjük viszont azokat a változásokat, amik a fogvatartottakat még inkább beszorítják a zárkába, csökkentik az azon kívül tölthető időt. Ilyen a kondicionáló terem használatának díjhoz kötése, vagy a zárkán kívüli tevékenységektől való eltiltás fenytésésként való alkalmazásának bevezetése. A túltelített zárkákból minél inkább ki kellene vinni a fogvatartottakat különböző foglalkozásokra, programokra, nem pedig a zsúfolt körülmények között hagyni őket. Erre figyelemmel kell majd a rezsimrendszert is kialakítani, melynek a részletszabályait még nem fogadták el, így ennek a bevezetését még nem lehet értékelni. Az új kódexet vizsgálva megállapíthatjuk tehát, hogy – mint a büntetés-végrehajtás belső viszonyait szabályozó norma – komoly enyhülést természetéből adódóan nem hozhat a zsúfoltság szempontjából, de a lehetőségeihez képest igyekszik enyhíteni annak hatásait.

Azt gondolom, ezek után egyértelmű, hogy a zsúfoltság kezelésére, felszámolására a büntetés-végrehajtási jogszabályok megváltoztatásán jóval túlmutató, büntetőpolitikai változásra is szükség van. Ez pedig azért létfontosságú, mert a szabadságvesztés-büntetés célja az lenne, hogy a bűnelkövetőt visszavezesse a társadalomba. Márpedig a zsúfolt intézetekben pont a reszocializáció az, ami ellehetetlenül, és ezzel gyakorlatilag az egész intézmény értelmét veszti. „Javítóműhely” helyett csak átmeneti „raktárrá” válik a börtön, ahonnan a büntetés letöltése után nem hogy jobb, de inkább rosszabb állapotban kerülnek ki az elítéltek. Egyet kell értsek a problémát álláspontom szerint jól összegző kijelentéssel, miszerint: „a zsúfolt börtönök a »bűnözés egyetemei«, és itt a szabadságvesztés »egy drága módszer arra, hogy a rossz emberekből még rosszabbat csináljunk.«”¹⁶

¹⁶ Nagy Ferenc: Adatok és gondolatok a börtönnépesség alakulásáról. *Belügyi Szemle*, 2002. 2–3. sz. 76. p.